

ה"ריקמה" כסימן העריכה בתלמוד הירושלמי

סימני העריכה בתלמוד הירושלמי נוטים להתגלות דווקא מסביב לאי-עיקביות סיגנוניות או עיניניות. העורכים הנהיגו בשמרנות קיצונית במלאכת עריכתם והעדיפו להניח חיספוסים מלשלוח ידם במקורות המונחים ביסוד כדי להחליקם.

תופעה אחת המתמצאת רבות בסביבת הפעילות העריכתית היא ה"ריקמה". העורכים הכניסו דברים קצרים לתוך הרצף כדי ליצור מעבר בין המקורות ששילבום. יש גם ששימרו את הכותרת של המקור ובמקום להסירה לטובת הקריאות, השאירוה במקומה פן ישלחו בו יד. לפעמים מינימלסטי כל כך מעשה עריכתם שהוא בולט לעין.

להלן נעיין בדוגמות שמעשה העריכה מתגלה מסביב לריקמה ונדון בתוצאות השונות הבאות מהכנסתה לדברים.

[1]

דמאי א:ג ד:

1. וחלת עם הארץ.
על דעתיה דר' הושעיה בחלת עם הארץ היא מתניתא אבל חבר שלקח עיסה מעם הארץ והפריש חלתה לא. על דעתיה דרבי יוחנן היא הדא היא הדא.
2. והמדומע.
על דעתיה דרבי הושעיה בפירות עם הארץ היא מתניתא אבל חבר שלקח פירות מעם הארץ ונדמעו לא. על דעתיה דרבי יוחנן היא הדא היא הדא.

מאן נפק מביניהון?

סאה עולה מתוך מאה.
על דעתיה דרבי יוחנן חייבת. על דעתיה דרבי הושעיה פטורה.

המשנה אומרת שחלת עם הארץ פטורה מחלה, והמדומע הנקנה מעם הארץ בדמי מעשר שני פטור מדמאי. לפי ר' הושעיה הפטור הוא בגלל שאימת קדשים על עם הארץ ואינו נותן לכהן דבר שאינו מתוקן. אבל לפי ר' יוחנן הוא בגלל התחשביות אחרות (שאינו מפרטן) ולא בגלל הבטיחות בעם הארץ. ודן התלמוד בהפרשים שבין שיטותיהם של חכמים אלו: (1.) אם קנה חבר עיסה מעם הארץ או (2.) פירות שנדמעו בתרומה אחרי קנינו, לפי ר' הושעיה חייב החבר בהפרשת חלה ודמאי אבל לפי ר' יוחנן הוא פטור. (3.) אם הוצאה סאה מתוך תערובת של מאה סאה חולין וסאה אחת של תרומה, לפי ר' יוחנן הסאה חייבת בדמאי מכיון שהתרומה בוטלה במאת סאות החולין אבל לפי ר' הושעיה הוא פטור מכיון שאימת קדשים על עם הארץ.

הכותרת "מאן נפק מביניהון" לפי ההקשר צריכה היתה לבוא בראש הקטע לפי שכל הקטע, ולא רק חלקו האחרון דן בהפרשים שבין שיטות ר' הושעיה ור' יוחנן. ועוד, ההפרש הבא אחרי הכותרת אינו

“נפקא מינה” מהקודם לו אלא כמו הקודם לו, הוא הפרש נוסף שבין ר’ הושעיה ור’ יוחנן. ההעדר של הכותרת “מאן נפק מביניהון” מראש הפיסקה מלמד שכבר מתחילתה לא כוון עיניינה להיות ב”נפקא מינה” שבין שני חכמים אלא בחקירת השיטות שלהם במקרים שונים. לפי כל האמור כאן, ברור שהכנסת הכותרת במקומה בלתי-הטבעי מסמנת התחלת מקור חדש ששולב יחד עם הקודם או נתוסף אליו.

[2]

חלה א:ג יא:

1. בנתיים מהו?

רבי יונה בשם רבי שמעון בן לקיש בנתיים כבראשונה
רבי יוסי בשם רבי שמעון בן לקיש בנתיים כבאחרונה

2. איזהו בנתיים?

העושה עיסה מן הטבל - חלה חייבת בתרומה ותרומה חייבת בחלה
מנין שחלה חייבת בתרומה?
רבי יצחק בשם רבי שמואל בר מרתא בשם רב חלה תרימו תרומה
מניין שהתרומה חייבת בחלה?
מן קושי פתרין ההן קרייא מאותה שכתוב בה ראשית תרימו חלה.

המשנה רושמת דברים החייבים במעשרות אבל פטורות מהחלה ולהפך דברים החייבים בחלה אבל פטורים במעשרות. ו”בנתיים מהו?” מהו דינם של דברים שלא נרשמו במשנה? כלומר עיסת טבל. לפי ר’ יונה היא חייבת בחלה ופטורה במעשרות אבל לפי ר’ יוסי היא פטורה מהחלה וחייבת במעשרות. בניגוד לזה, לפי הברייתא עיסת טבל חייבת גם בחלה וגם בתרומה. ר’ ר’ שאול ליברמאן (תוסכ”פ 357).

הקטע הראשון הוא ברייתא אמוראית והיא ממקור השונה ממקורו של הקטע השני. וסימנים לכך: (1) הקטע הראשון אינו משלב את הביאור של “בינתיים” הנתון בקטע השני: “העושה עיסה של טבל” שהיא דוגמה אחת בלבד (2) לפי הקטע השני “בינתיים” שהוא “עיסת טבל” חייב גם בחלה וגם בתרומה, והוא חולק על שתי הגירסות (ר’ יונה ור’ יוסי) של ר’ שמעון בן לקיש.

הקטע השני הוא קיצור או פנים אחרות של ברייתא בתוספתא דמאי:

ירושלמי - “העושה עיסה מן הטבל - חלה חייבת בתרומה ותרומה חייבת בחלה”.

תוספתא - העושה עיסה מן הטבל בין שהקדים חלה לתרומה, בין שהקדים תרומה לחלה, מה שעשה עשוי. חלה לא תאכל עד שיוציא עליה תרומה ותרומה לא תאכל עד שיוציא עליה חלה (תוספתא דמאי ד:יא)

לפי הדברים הללו, ברור שההכנסת הכותרת “איזה בינתיים” הוא ניסיון לשלב את שני המקורות

המנוגדים בדרך שהשני יפיץ אור על הראשון וכל זאת למרות שהמקורות מנוגדים.

[3]

תרומות ב:א ח:

- א. מעתה לא יהא תרומתו תרומה?! " ממנו" (ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן) כתיב.
- ב. כל הדברים למדין ומלמדים. תרומת מעשר היא מלמדת ואינה למידה
1. תרומת מעשר לימדה על תרומה גדולה שלא תהא ניטלת מן הטהור והיא ניטלת מן הטהור על הטמא. מניין ? רבי יוסי בשם חזקיה רבי יונה בשם רבי ינאי ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן. עשו שינתנו לאהרן הכהן בכהונתו. כהנא אמר מכל חלבו את מקדשו ממנו טול מן המקודש שבו.
 - 2 תרומת מעשר לימדה על תרומה גדולה שהיא ניטלת מן המוקף והיא ניטלת שלא מן המוקף. מניין שתרומת מעשר ניטלת שלא מן המוקף? מכל מעשרותיכם אחד ביהודה ואחד בגליל
 3. תרומת מעשר לימדה על תרומה גדולה שלא תהא ניטלת אלא מן הגמור ואף היא ניטלת מן הגמור

שתי הדוגמות הראשונות הבאות אחרי הכותרת "תרומת מעשר היא מלמדת ואינה למידה" (כלומר תרומת מעשר המלמדת על דברים אחרים דינים ותכונות שאין לה עמצה) מתאימות לעיניינה, מה שאין כן בפיסקה האחרונה (3) שהיא דוגמת "תרומת מעשר למידה ומלמדת".

שלש הפיסקות הצמודות לכותרת הקטע דומות בכותרותיהן הפרטיות ("תרומת מעשר לימדה על תרומה גדולה") ובסיגנונם הכללי, וברור שהן שייכות למקור אחד שרשם לימודים של תרומות מעשר על תרומה גדולה. אבל קשה מאוד לשייך לאותו המקור את הכותרת של הקטע עמצה שהיא במידה רבה בלתי הולמת את ההקשר שמסביב לה.

אלא הכותרת שבראש הקטע היא ריקמה שהוכנסה על ידי העורכים כדי ליצור מעבר בין המקור הראשון (פיסקה א) והמקור השני (שלשת הדוגמות). וסימן אחד שיש לפנינו שני מקורות נפרדים הוא החזרת אותו הלימוד מהמילה "ממנו" בשתי הפיסקות. העורכים השתמשו במקור השני ללמד שתרומת מעשר חורגת בגלל שיש שהיא "למידה ואינה מלמדת" והעדיפו להניח את הפיסקה האחרונה של המקור (שהיא דוגמת "למידה ומלמדת") מלשלוח בו יד.

[4]

תרומות א:א א.

1. ויוכיח מעשה שלהן על מחשבתן?
2. דתנינן תמן (מכשירין ו:א) העלו חרש שוטה וקטן אע"פ שחישב שירד עליהן הטל אינן בכי יותן מפני שיש בהן מעשה ואין בהן מחשבה. ואיזהו מעשה שלהן? אמר ר' חונא אמר בתפוש בהן בטל.
3. ותנינן תמן (מכשירין ג:ח) הורידה חרש שוטה וקטן אע"פ שחישב שיודחו רגליה אינו בכי יותן שיש להן מעשה ואין להן מחשבה. ואי זהו מעשה שלהן? אמר ר' חונא במשפוש בהן במים.
4. ואמר אף הכא "ויוכיח מעשה שלהן על מחשבתן?!"

ר' שמואל ר' אבהו בשם ר' יוחנן וכו'

המשנה פוסלת את תרומת חרש ושוטה בגלל שאין להם דעת ומחשבה ברורה. ושואל התלמוד: "ויוכיח מעשה שלהן על מחשבתן"ג. מדוע אין מעשיהם (הפרשת תרומה) מוכיח מהי מחשבתן? ומביא התלמוד פסקות ממכשירין המשמיעות שאמנם מעשיהם של חרש ושוטה מוכיח על מחשבתם.

השאלה הסוגרת (4) דומה במידה רבה לשאלה הפותחת (1) ובאמת קשה לראות במה הן משתנות. ואולם, הביטוי "ואמר אף הכא" שבשאלה הסוגרת אינו טבעי וכל הפיסקה מעומעמת. השאלה הפותחת קבועה היתה כבר ביסוד הסוגיה בהגיע אליה העורכים. והן הוסיפו את המובאות התומכות ובראותם שהאריכו בכך את הדברים הוסיפו את השאלה הסוגרת להחזיר את הקורא לעיניין.